

Adrians väg från bonde till arbetare i Ivar Lo-Johanssons roman *Kungsgatan*

Per-Olof Mattsson

Ivar Lo-Johanssons roman *Kungsgatan* från 1935 framstår i dag som den stora romanen om Sveriges urbanisering.¹ Om man ska säga något om den är det klokt att utgå från Anna Williams studie i *Tillträde till den nya tiden* (2002).² Det är den första djupgående analysen av romanen, som från början nästan uteslutande uppmärksammades för prostitution och könssjukdomar. Även om Williams analys av romanens relation till det svenska samhällets modernisering under tiden mellan världskrigen innehåller mycket av det som behövs för att förstå romanen, finns det ändå ett par inslag som behöver modifieras.

Kungsgatan är i originalutgåvan en omfattande roman på 636 sidor med 47 kapitel. Materialet kunde mycket väl ha räckt till flera romaner. De två huvudkaraktärerna Adrian och Marta följs omväxlande av en allvetande berättare. Adrian får störst utrymme – så även på den litterära skylt som finns på Kungsgatan i Stockholm där bara Adrian nämns! I filmen är det tvärtom, där

---

¹ Ivar Lo-Johansson, *Kungsgatan. Roman* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1935).

² Anna Williams, "Kungsgatans moderna tider", *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt* (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2002), 25–65. Hon berör även den inledande novellen "Stad och land" i *Jordproletärerna* (1941). Se 29–30, 60–61.

dominerar Marta eftersom prostitutionen är det Gösta Cederlunds filmatisering 1943 tar fasta på.³

Författaren förklarade i en intervju i samband med filmatiseringen att romanen var ”invandrarnas roman” och beskrev upprinnelsen:

”En dag gick jag sagda gata framåt och lade märke till en ung, enkelt klädd flicka, som hade en landsortstidning under armen. Jag såg henne några ögonblick – och så försvann hon.”

Sent på kvällen samma dag råkade jag gå Kungsgatan igen – och fick syn på samma flicka. Den här gången stod hon och ackorderade med en nattflanör... Och på så vis fick jag idén till boken, här var ett socialt problem, som var värt att tas upp.

Jag såg Kungsgatan som en symbol för storstaden, som ett bergspass i stenöknen, genom vilket alla, som kom till staden måste passera, eller som en axel, kring vilken hela landet rör sig...⁴

Det var alltså, enligt författaren, kombinationen av landsorten och prostitutionen som var upprinnelsen till romanen. Berättelsen om Adrian tillkom efteråt, om vi ska tro författaren.

Landsbygdens avfolkning

Mot slutet av tredje kapitlet anges datum för Adrians ankomst till Stockholm, den 3 november 1926.⁵ Mot slutet säger han att han då varit tre år i staden.⁶ Romanens handling rör sig alltså under senare delen av 1920-talet. Det talades då mycket om landsbygdens avfolkning. Lo-Johansson gör det till en central förklaring till romanens händelser, men det stämmer inte med ekonomhistorikernas bild.

---

³ Gösta Cederlunds filmatisering visades i Sverige 1943 men fick vänta på distribution till andra länder eftersom myndigheterna ansåg att den kunde försämra landets rykte. Se ”Filmen Kungsgatan exportförbjuden”, *Afton-Tidningen* 1945–02–17, 12. Filmen distribuerades senare i flera länder med helt annan titel. De unga kvinnornas öde betonades på franska (*La Rue des filles perdues*), liksom på nederländska (*De straat der verloren meisjes*). På tyska bortföll genuskodningen (*Die Straße der Verlorenen*). Kassetten till nyutgåvan som DVD 2013 samt Svensk filmdatabas och databasen IMDb hävdar att filmen varit en av svensk films största framgångar.

⁴ ”Kungsgatan”. *Vårt Hem*, 1943–09–05, 18–19.

⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 61.

⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 586.

Lars Magnusson har en annan bild av urbaniseringen. Han betonar att även om jordbruket och landsbygden minskat i betydelse kan man "[f]rån och med mellankrigstiden" iakttä "två olikartade mönster".⁷ Från första världskriget och fram till slutet av 1940-talet noterar han "en mycket stark uppgång för gamla eller nya tätorter belägna på landsbygden". Storstäderna "växte påtagligt saktare under denna period". Det som skildras i romanen ledde alltså inte främst till en massiv vallfart till storstäderna. I stället flyttade man till "en närbelägen tätort och fick jobb företrädesvis inom en snabbt expanderande industri". Det uppstod en "livlig småföretagsamhet vilken ofta kom att förläggas till mindre eller mellanstora tätorter". Storstädernas tillväxt kom alltså senare, Magnusson daterar det till efter 1950.

Lo-Johansson flyttar inte bara migrationen till Stockholm bakåt i tiden utan dramatiserar även förloppet: "Det var vid den tid, då landsbarn från hela Sverige gav sig in till Stockholm för att söka sin lycka, lämnande jorden nästan tom".⁸ Näst sista delen gör dramatiseringen ännu starkare med rubriken "Döende land – stora städer".⁹ Romanen överdriver alltså kraftigt, men gestaltningen av Stockholm och Kungsgatan sammanfaller med den period när huvudstaden på allvar började beskrivas som storstad.

Kungsgatan som modernitetens spjutspets

Kungsgatan kom under senare delen av 1920-talet att betecknas som landets modernaste gata, en inhemsk motsvarighet till berömda gator i Europa eller Nordamerika. Redan innan romanen publicerades 1935 hade gatan blivit den främsta symbolen för urban modernitet i svensk version.

Svenska Turistföreningen beskrev exempelvis Kungsgatan 1929 som "en huvudpulsåder i Stockholms trafiksystem".¹⁰ "Storstadsmässigt och hänsynslöst" trängde den fram och sedd från Stureplan framträdde den som "en bred chaussé, kantad av tvenne rader höga kontors- och affärshus av modernaste snitt och färg" och med "en oavbruten ström av bilar, spårvagnar och fotgängare".

---

⁷ Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* (Stockholm: Tiden/Athena, Rabén Prisma, 1996), 434.

⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 67.

⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 565.

¹⁰ *En bok om Stockholm*. Red. Carl-Julius Anrick, Ezaline Boheman, Arthur Lindhagen (Stockholm: Svenska Turistföreningen, 1929), 193.

Lo-Johansson anslöt redan 1930 till den diskursen i *Konsumentbladet*. Han resonerade på flera ställen nästan ordagrant som i den kommande romanen.¹¹ Stockholm hade delvis blivit ”en modern storstad”. Där fanns doften av storstad: ”det är trafiken, bilarna, bussarna, folkströmmen, bensinröken, siréntjuten och signalerna, asfaltsdofterna och solröken, som blandar sig med stadens egen andedräkt över de större trafikstråken”.

Lo-Johansson gestaltade i artikeln också gatans skönhet:

Stå en sommarmorgon eller vardagseftermiddag vid 6-tiden i Kungsgatans korsning mot Vasagatan, och ni skall erfara det mesta av en storstads liv ni kan få tillfälle till utan att lämna Sverige. Gatan ligger framför er som ett instrument, på vilken trafiken vid den tiden spelar sitt vildaste fortissimo. Den jublar och sjunger för er – en hård sång, en smekande sång, allt vad ni vill och vad ni själv gör det till, blott icke något likgiltigt. Gatstenarna och asfalten, på vilken solen skiner sommarhet, de tusentals mörande motorerna lämna ifrån sig sina eggande ljud och sin hetsande virak, som är en stor stads anda. Luften flimrar och skälver av liv. Ingenting är stilla, allt lever.

Här finns också den ofta förekommande metaforen stadens sång som sedan får avsluta romanen *Kungsgatan*.

Adrian som bondbarn och arvtagare

Både Marta och Adrian kommer från den fiktiva Humla by och beger sig till Stockholm för att söka lyckan. Adrians föräldrar är bönder och han förväntas ta över gården och föra släktens traditioner vidare. En kurs på en folkhögskola får honom emellertid att inse hur slutna och efterblivna uppväxtmiljön är. Han vantrivs och beger sig till Stockholm.

De två ungdomarnas öden i Stockholm blir mycket olika. Marta går nästan under och fastnar i prostitutionen.¹² Hennes sejour i den svenska moderniteten blir

---

¹¹ Ivar Lo-Johansson, ”Stockholmsk sommar”. *Konsumentbladet* 1930-06-28, 8-9.

¹² Se Maria Wahlströms artikel ”Ett långt golv att gå sig trött på”. Om prostitution och de prostituerade i Ivar Lo-Johanssons *Kungsgatan*, *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 47 (2017:1), 34-45 för en övergripande analys av kontexten och gestaltningen av Marta.

kortvarig. På slutet befinner hon sig vid samma punkt som när hon anlände till staden: inneboende hos en kvinna som driver ett budkontor.¹³

Det första avsnittet inleds med Adrians första bekantskap med storstaden. Han följer som sjuåring med fadern och betar sig då i allt som ”en liten, ännu icke fullt utvecklad bonde”.¹⁴

Byn Humla vilar på en ”stenåldersboplats som beräknats till sextusen år”.¹⁵ Adrian är fast förankrad i den gamla bygden och hans namn kommer från ”anfadern”. Håret har han efter modern, ”ett stripigt, svart bondehår”. I Humla är han ”ensam son” och byn ser honom närmast som ”en gemensam avkomma”. Han är ett ”bondbarn”, ”enveten och ihärdig” snarare än ”övad i tankens raskhet”. Han blir van att ”klara sig själv” och ovillig ”att gå till andra människor med sin nöd”. Det är inte bara Adrians egen familj som har svårt att artikulera känslor, det är också enligt romanen typiskt för miljön där han växer upp.

Föräldrarna gestaltas som typiska för sin klass, de självägande bönderna. Arbetet var allt, det som kunde påminna om ”lärtsinne eller lust” avvisades kategoriskt.¹⁶ Föräldrarna både hatar och räds staden och Adrian ärver föräldrarnas inställning att staden är ”en tjuv”. Adrians mormor är språkrör för den urgamla traditionen och han föds in i en ”släkt av välbesuttna bönder”.¹⁷ Mormoderns hat mot staden var ”levande” och hennes ”[k]onservatism var som sten”. Hon dör ”nöjd därför att släkten och gården fanns kvar”.¹⁸ När hon hörde ”Adrians steg hörde hon in i det sista släktens och gårdens fortsättning”.

I ”stättan” i hagen hade släktleden alltid mött varandra. Där möter Adrian bonddottern Sigrid, men den nya tiden bryter in och snart upptäcker han Marta, som tillhör en annan klass.¹⁹ Martas föräldrar hade varit statare och hade nu övertagit ”ett obetydligt torp”. Klasskillnaden mellan Adrian och Marta observeras i byn och läsaren kan ana att förbindelsen knappast skulle ses med blida ögon.

Det här är en avgörande punkt i romanen. Adrian förväntas överta gården och föra släkten vidare. Den självägande bonden är en producent som själv äger sina

---

¹³ Budkontor hade hand om latrintömning för de som ännu inte fått vattenklosett.

¹⁴ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 5.

¹⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 17.

¹⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 18.

¹⁷ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 19.

¹⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 22.

¹⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 24.

produktionsmedel medan stataren var ett slags arbetare.²⁰ Martas föräldrar har dock blivit torpare. Torparen var knuten till ett gods och därmed skyldig att leverera ett antal arbetsdagar till godsherrn; en mellanform där arbete byttes mot den relativa självständighet som torpet innebar. Genom att överge Sigrid till förmån för Marta har Adrian i praktiken redan brutit med det som förväntas av honom.

Folkhögskolan

När Adrian är 18 år gammal går han en kurs på en folkhögskola. Folkhögskolan var en dansk uppfinning starkt förknippad med Grundtvig och dansk bonderadikalism. Böndernas barn skulle få utbildning och Adrians kurs är förlagd till vintern för att inte hindra arbetet i jordbruket.²¹

Kursen på folkhögskolan beskrivs som ”en oerhörd eftergift”. Om mormodern levt hade han aldrig fått tillåtelse. Byn splittras, några menar att en bonde bara behöver kunna arbeta, andra är mer öppna för det nya. Kursen medför emellertid att Adrian flyttar hemifrån och utsätts för nya influenser.

Detta blir avgörande i Adrians liv och byn tappar ”greppet” om honom. Hans liv blir ”ett annat”.²² Han börjar läsa mängder av böcker, vilket man trodde skulle ”naturligt avta” när han återvände till byn. Han får ”rent teoretiskt lära sig en ökad kärlek till jorden, till landet, pietet för sin släkt och en förstärkt ansvarskänsla för fädernegården och Humla”. Allt verkar gå i den riktning som förväntas. Han fullkomligt svärmar för hembygden och dess historia och fostras till idealitet, vilket gör honom ”hatfull mot allt nytt”.²³ I berättarens ögon blir han ”reaktionärare än de reaktionära”.²⁴

---

²⁰ Hans Seyler definierar stataren i sin avhandling *Hur bonden blev lönarbetare. Industrisamhället och den svenska bondeklassens omvandling*. Avhandlingsserie. 17 (Lund: Arkiv, 1983, 80f): ”Stataren var en arbetare med eget hushåll och ett absolut minimum av jordbruk, t ex ett potatisland som godset lät honom disponera. Han fick en viss kontant årslön samt en ’stat’ in natura, vanligen bestående av bränsle, spannmål, mjölk och potatis. I princip all arbetstid stod till husbondens förfogande.” Stataren blev ”en permanent egendomslös arbetare”.

²¹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 32.

²² Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 34.

²³ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 35.

²⁴ Under 1920- och 1930-talet uppstod ”en stark politisk och ideologisk rörelse”, vars strävan var ”bort från de tilltagande sociala motsättningarna i industrisamhället och tillbaka mot jorden och ’modernärningen’.” Rörelsen kom att fokuseras på ”småbruket som tycktes visa tecken på stabilitet och blomstring”. Tankarna ”återfanns, mer eller mindre, inom alla politiska partier och gick fram under ideologiskt skilda fanor.” (Seyler, *Hur bonden blev lönarbetare*, 128)

Den nya tiden tränger sig dock på honom. Plötsligt börjar han ”se landet med en agronomns ögon” som skolan lärt honom. Under kursens gång får han ”namn på tankar och stämningar, som han bara anat förut”.²⁵ Lärarna är idealister som prisar bönderna och landsbygden, men de är själva från staden och utbildade där. Det uppstår ett glapp mellan eleverna och lärarna. Grundtvigs ”anda” har blivit ”ett slags religion”, men barnen från landet har ”för länge sen” passerat den: ”Landets barn hatade landet.”

Adrian upptäcker kulturen närmast chockartat.²⁶ Folkhögskolan har gett honom något att jämföra med och han upptäcker hur efterblivet allt är i byn. Lärarna lovordade bönderna för ”frihet och öppenhet”, men hans egna upplevelser dominerades av ”rädslan och hatet och förtrycket”.²⁷

Upptäckten av glappet mellan folkhögskolans idealistiska bild och den verklighet han själv upplevt, får Adrian att börja formulera egna uppfattningar. Han inser att lärarna lever i kulturen och har föga gemensamt med bönderna. I samband med att skolan besöker Skansen avvisar han allt tal om den gamla, fina bondekulturen.²⁸ Han betraktar staden och inser hur mycket Stockholm gått ”framåt” medan landsbygden ”stått stilla”. Kursen fick alltså inte den avsedda effekten att binda honom fastare vid jorden.²⁹ I byn betraktas han nu som en ”främling”. Han blir ”hemlös med sin nya kunskap” och den blir en ”bördä”.

Adrians väg till Stockholm

När Adrian väl är framme i staden tvingas han genomgå olika prövningar innan han accepterar att bli proletär. Han ”kämpar sig igenom ensamheten, rotlösheten och skuld känslan över att ha bidragit till att föräldrarna måste överge gården för att ingen kan ta vid”, skriver Williams.³⁰ Byggnadsarbetaren Modén, kallad Moderat, blir hans mentor och dennes väg från bonde till arbetare i storstaden blir en öppning för Adrian. Det utspelas också ett psykologiskt drama mellan

---

²⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 36.

²⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 37.

²⁷ Under 1930-talet började småbrukaren ”förvandlas från ’frihetens’ sinnebild till sinnebild för landsbygdens efterblivenhet och för källan till fattigdom, social och kulturell nöd” (Seyler, *Hur bonden blev lönarbetare*, 152).

²⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 38.

²⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 39.

³⁰ Williams, *Tillträde till den nya tiden*, 30.

Adrian och Modén. Att Modén konsekvent benämns Moderat betecknar att han är måttfull, sansad, återhållsam enligt ordets allmänna betydelse.

När Adrian, skriver Williams, ”börjar betrakta sina föräldrar och sin hembygd med den utomstående blick har han emellertid tagit första steget mot sin utbrytning”.³¹ Hans ”identitet börjar klyvas” och han utvandrar från byn och blir ”invandrare i staden”. Klyvnaden hade Lo-Johansson använt tidigare för att beskriva vad som händer i urbaniseringen och moderniteten. Hans enda diktsamling bär titeln *Ur klyvnadens tid* och utkom fyra år före romanen. I ett par dikter finns inslag som sedan utvecklas i romanen.³²

I titeldikten är stad och landsbygd två olika världar.³³ I dikten ”Storstadssentimentalitet” för stenhuggare Karlsson ordet.³⁴ Han menar att hustrun ”var litet lantlig, men lärt sig”.³⁵ Han skryter och känner sig som storstadens apostel i ett land med ”jordtröga bönder”.³⁶ Han är ”aktad” i fackföreningen, men då och då ”längtar” han tillbaka till landsbygden. Då åker han och hustrun ut från staden: ”Det är som en hade kvar hungern till mark”, konstaterar han.³⁷

Det förflutna följer Karlsson som ”en häftande skugga”.³⁸ Söndagarnas utflykter påminner honom regelbundet om det förflutna. Under stor vanda erkänner han för hustrun att även han har rötter kvar på landsbygden, men när arbetsveckan börjar är han åter sitt urbaniserade jag. Han är en illustration av den klyvnad mellan stad och land som hela diktsamlingen kretsar kring.

Karlsson påminner, som Ragnar Oldberg har påtalat, i hög grad om Modén i *Kungsgatan*.³⁹ Han är en ”förstudie” till Modén. Hantlangarpojken som han måste lära upp är en tidig version av Adrian. Om man betraktar diktsamlingen som ett utkast, en början, till den stora romanen några år senare, blir temat med

---

³¹ Williams, *Tillträde till den nya tiden*, 31.

³² Ivar Lo-Johansson, *Ur klyvnadens tid. Dikter* (1931). Jag använder en senare utgåva (Stockholm: FiB:s lyrikklubb, 1958) med förord av Stig Carlsson. Se 13f. Carlsson menar att flertalet dikter behandlar ”den konflikt som uppstår inom en människa som med eller mot sin vilja rycks upp ur en miljö och utan någon övergång placeras i en ny” (7–8).

³³ Lo-Johansson, *Ur klyvnadens tid*, 15f. Ola Holmgren nämner diktsamlingen bara i förbifarten i sin biografi (*Ivar Lo-Johansson. Frihetens väg* (Stockholm: Natur och Kultur, 1998), 85).

³⁴ ”Storstadssentimentalitet”, Lo-Johansson, *Ur klyvnadens tid*, 61–67.

³⁵ Lo-Johansson, *Ur klyvnadens tid*, 62.

³⁶ Lo-Johansson, *Ur klyvnadens tid*, 63.

³⁷ Lo-Johansson, *Ur klyvnadens tid*, 64.

³⁸ Lo-Johansson, *Ur klyvnadens tid*, 65.

³⁹ Ragnar Oldberg, *Ivar Lo-Johansson. En monografi* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1957), 46.

migrantens klyvnad ännu tydligare. Det understryker också att migranten måste göra om sig för att anpassa sig till staden eller också leva kvar i klyvnaden.⁴⁰

Adrian i storstaden

Efter avskedet till byn placeras Adrians historia i ett bredare perspektiv. ”Alla vägar bär till Stockholm”, men inte bara till Stockholm utan mer specifikt till Kungsgatan.⁴¹ Dit ”sugs allt levande från ett helt land”. Det binder samman Stockholms utveckling med Adrians förvandling från bondson till byggnadsarbetare.

Första dagen i Stockholm vandrar Adrian kring på gatorna.⁴² Han uppmärksammas för sin lantliga klädsel. Utan avsikt ”förde han med sig landets rörelser för vart steg”.⁴³ Redan första kvällen lär han sig hitta i centrala staden, möter ”hundratals andra” som också var nya i staden och tyckte att de flesta redan ”verkade osäkra”. Han beslutar sig för ”att icke låta sig stukas”.

Adrian söker arbete

Hans krav på arbete är orealistiska: ”ett arbete, där han fick gå ren om händerna och snyggt klädd”.⁴⁴ ”Staden”, alltså Stockholm, översvämmas av ”flyktingar” – de har ”följt pilgrimsvägen för att upptäcka den heliga staden”. Den första tiden har Adrian kvar ”sina storhetsdrömmar”,⁴⁵ men han börjar långsamt malas ned av arbetslösheten och blir hemlös.⁴⁶

Adrian upplever sig som ”överlöparen, härstammande från stenålderns bonde”. Nu ska han ”passas in i de nya formerna”, men han passar illa.⁴⁷ Han trycks samman av staden, men hans ”bondska sturskhet vägrade att foga sig”. Adrian börjar ”vackla” och ”förlora sig själv”. Han försöker ”lära sig själv överlägsenhet”.

---

⁴⁰ Ola Holmgren menar i sin monografi att *Kungsgatan* är en bildningsroman. Dess program är att Adrian ska som ”sturig och bondekonserver individualist” anpassas till ”stadens kollektiva livsform” (Holmgren, *Ivar Lo-Johansson*, 117).

⁴¹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 47.

⁴² Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 56.

⁴³ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 57.

⁴⁴ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 62.

⁴⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 65.

⁴⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 66.

⁴⁷ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 70.

I en komisk episod går han nedför Götgatan i stället för uppför. Han får då en känsla av överlägsenhet; om han ska uppåt går han omvägar.⁴⁸

Adrian på cykel

Adrian dras oavbrutet till Kungsgatan. Han får arbete på en "expressbyrå" i närheten, i "Kungsgatans skugga".⁴⁹ Under det första uppdraget tvingas han gå av cykeln efter 25 meter: "Han vågade inte åka i trafiken."⁵⁰ Han hade föreställt sig att kunna behärska staden som "ett instrument", men det blir problem med att leverera mattorna.⁵¹ Han behärskar inte staden och tvingas fråga efter adresserna, men förstår inte svaren.⁵² Det uppstår tragikomiska incidenter med cykeln.⁵³ Holmgren påpekar att läsaren upplever "begreppet urbanisering in på bara skinnet" i dessa episoder.⁵⁴ Transporten av mattorna slutar med att han kör omkull på Kungsgatan och hamnar "nära det ställe, där han som liten stått invid en skrinna med ett lövlass".⁵⁵ Romanen har fler sådana 'slumpartade' sammanträffanden.

Modéns dubbelliv

I det femte kapitlet presenteras Modén som exempel på hur man kan gå från bonde till arbetare. Hans far var både "bonde och stenhuggare".⁵⁶ Sonen ärvde det senare yrket. Modén är exempel på "alla etapper" som en arbetare tvingas genomgå, men han döljer sin bakgrund som "en ungdomssynd". När någon talade om landsbygden tog han fram sin "fackföreningsbok" för att visa att han var "en av de äldsta medlemmarna".

På bygget bland kamraterna talar Modén "slang", men hemma betar han sig som landsbo. Han lever alltså ett dubbelliv, vilket illustreras i flera episoder. Hustrun talar fortfarande "dialekt" och köket "ängade av lantlig huslighet och hemlycka".

---

⁴⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 71.

⁴⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 71–72.

⁵⁰ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 73.

⁵¹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 74.

⁵² Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 77–78.

⁵³ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 78.

⁵⁴ Holmgren, *Ivar Lo-Johansson*, 115.

⁵⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 85.

⁵⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 86.

Kaffet dricks på fat som på landet och hon dricker det ”stående vid spisen, en landskvinnas urgamla vana”.⁵⁷ Hustrun behöver dock inte dölja sin lantlighet. Hon sticker ”in sina lantliga drömmar” i ”tjocka yllestrumpor som bönderna hade”, vilka mannen skäms för och som han försöker dölja för arbetskamraterna.⁵⁸

Modén antar rollen som mentor för Adrian och kan lätt skaffa in Adrian på bygget.⁵⁹ Adrian avvärjer dock första försöket att göra honom till arbetare.⁶⁰ När två av Modéns arbetskamrater dyker upp med en tavla som 50-årspresent visar den sig ha lantligt motiv.⁶¹ Episoden antyder, vilket senare bekräftas, att kamraterna på bygget alla är från landet. Tavlan blir beundrad och kamraterna känner genast igen sig och identifierar motivet som hemifrån.

Festen avslutas med att Modén faller in i sitt eget förflutna. Han är visserligen en gammal stockholmsarbetare, som berättaren påpekar, men han berättar om ”hela sin ungdom, som om han aldrig känt lukten av en stad”.⁶² Han vill resa ”hem” till sommaren. Adrian hör hur Modéns röst blir ”vekare och vekare” och staden är då ”helt borta” i hans medvetande.

Adrian ställs inför fackföreningen

Adrian ser länge staden med ”bondens ögon” och jämför ständigt med byn.⁶³ När han får anställning som brevbärare tror han sig redan ha erövrat staden, men landet lever kvar i honom. Just ”det var klyvningen i hans själ”, konstaterar berättaren senare.⁶⁴

Vid ett tillfälle grälar Modén med Adrian och råder honom att strunta i posten och i stället ta ett ”hederligt arbete”. Han tycker inte att en ”bondpojke” ska vara ”kaxig” när han kommit till staden.⁶⁵ Han borde ”skaffa sig ett riktigt yrke” och ”organisera sig”, dvs gå med i fackföreningen.⁶⁶ När Modén talar om fackföreningen upplever Adrian en stark motvilja. Modén som ”enskild person”

---

⁵⁷ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 87.

⁵⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 88.

⁵⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 96–97.

⁶⁰ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 97.

⁶¹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 99.

⁶² Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 102.

⁶³ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 104.

⁶⁴ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 336.

⁶⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 106.

⁶⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 107.

skrämmar honom inte, men när han talade om ”sin organisation” blev han ”representant för ett kollektiv”.

Modén framträder som representant för en egalitär inställning som länge varit förhärskande inom svensk arbetarklass. Det är därför han avråder Adrian från att bli ”nån sån där halvbas”, alltså brevbärare. Han borde sluta med att ”se ner på oss arbetare” och om han organiserar sig och skaffar ett ’ordentligt’ yrke blir han i Modéns ögon ”en riktig människa”.

I det här sammanhanget blir Adrian bara en funktion i ett allmänt resonemang om bonden: ”Bondens fasa för allt som rörde fackföreningen låg djupt rotad hos Adrian.” Fackföreningarna ”mördade bonden” ansåg man på landet. Bonden ansåg sig vara ”fräse i tanken” och ”skydde fackföreningen som proletärens blodiga sten”. Strejker väckte skräck bland bönderna och ansågs värre än krig. Adrian är medveten om att ”den största sorg” han kunde göra föräldrarna var att gå med i en fackförening.⁶⁷

Adrians första sejour på bygget

Modén erbjuder honom senare ett par dagars arbete som ”hantlangare”.⁶⁸ Adrian blir betänksam när Modén föreslår att de ska säga du till varandra – ”nu när vi blir kamrater”. Samtidigt hoppas han på jobbet på posten, vilket enligt Modén var ett alltför ”fint” jobb. Att bli kallad kamrat ”bottnade” inte i Adrians känslor.⁶⁹ När Modén ska beskriva fackföreningens funktion blir det med en märklig metafor: fackföreningen är som ”en sån där fiskmjärde”.⁷⁰ Öppningen är smal men den som väl kommit in kommer aldrig ut igen.

Livet på arbetsplatsen domineras av något som kallas kamratspsykologi. Det handlar om ett slags pennalism mot nykomlingar. Modén har ingen funktion i fackföreningen utöver att vara en av de äldsta medlemmarna. Han utsätter Adrian för ett spratt första dagen på bygget, något som var vanligt på arbetsplatser förr.⁷¹ Det beskrivs som ”kamratspsykologin” bland arbetarna. Det finns en tydlig hierarki: Modén är ”diktatorn, som fordrar blind lydnad”, han är den

---

⁶⁷ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 108.

⁶⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 116.

⁶⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 117.

⁷⁰ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 118–119.

⁷¹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 121.

”överlägsne” på arbetsplatsen.⁷² Den vänlige man som Adrian vant sig vid är helt frånvarande på bygget. Det finns en märklig konflikt mellan Modéns varningar för att Adrian ska bli ”halvbas”, alltså något slags förman, och dennes egen position som ”diktatorn” på arbetsplatsen.

Den så kallade kamratspsykologin har inget med fackföreningen att göra utan är sannolikt en kvarleva från skråväsendet. Adrian inser att även arbetarna behärskas av ”konventionalism”. När han misslyckas med att göra i ordning gips åt Modén, börjar de andra håna honom. På ”tydligt landsmål” säger någon att han ”lämnat grepen för tidigt” och tillfogar en fråga om han är organiserad ännu.⁷³ Episoden blir traumatisk för Adrian som känner sig ”kringränd av fiender, som ville överfalla honom, och han hade ingenstans att fly”. Det är knappast ett välkomnande som uppmuntrar Adrian att ansluta sig till kollektivet på arbetsplatsen.

På hemvägen förklarar Modén ”kamratspsykologin”: ”Det är så bland oss arbetare, att en nykomling måste krympas på något sätt...”.⁷⁴ Förutom att ha blivit utsatt för pennialism, borde Adrian dessutom, enligt Modén, ha ”bjudit på ett lag pilsner också...”, en tradition som förr kallades inkilning. Den typen av initiation var vanlig inom en del yrken och bestod i att en nykomling skulle bjuda på alkohol. Det har i dag, hoppas jag, dött ut på arbetsplatserna men har i stället i andra former blivit vanlig inom andra områden. Modén tröstar Adrian med att det nu var ”undangjort” och att ”alla måst gå igenom” samma procedur.

Under sina tre dagar på bygget lär sig Adrian att ”de flesta arbetarna på bygget var landsbor”. De hade skaffat sig stadens ”säkerhet”, men var ”provinsialister”, ”traditionalister” och ”hela tiden bundna av vad kamraterna tyckte och tänkte”. Det är, med andra ord, en ganska kritisk bild av arbetarna och långt ifrån andra författares gestaltning av medvetna och kämpande arbetare. Samma år som *Kungsgatan*, 1935, utkom exempelvis Josef Kjellgrens roman *Människor kring en bro* med dess skildring av en grupp anläggningsarbetare med omfattande erfarenheter av arbete på olika platser både i Sverige och utomlands.

Det finns i romanen, som redan påpekats, inget enda exempel på facklig verksamhet på arbetsplatsen. Modéns förklaring av fackföreningens sätt att

---

⁷² Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 123.

⁷³ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 129.

⁷⁴ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 131.

fungera är också märklig. Det är även märkligt att det inte finns någon infödd stockholmare bland arbetarna. Per Anders Fogelströms *Mina drömmars stad* (1960) är ett intressant alternativ. I den berättas om Henning Nilsson som kommer till Stockholm betydligt tidigare, men som efter ankomsten till Stockholm möter Ture Lindgren, kallad Tummen, som betecknas som ”stockekare”, alltså stockholmare, och som blir Hennings mentor. Tummen vet hur staden fungerar och talar huvudstadens dialekt. Han lär inte ut hur man ska leva dubbelliv utan hur man blir arbetare i Stockholm.

Adrian grubblar

Adrian träffar expediten Jenny, en enkel flicka från landet, vars föreställningar är förankrade i den bakgrund hon delar med Adrian.⁷⁵ Ändå är hon medlem i Socialdemokraternas ungdomsförbund och förklarar för honom varför arbetarna måste hålla ihop.⁷⁶

En natt ligger Adrian vaken hemma hos Modén och försöker ”reda upp sina problem”. Han försökte ”gå utom sig själv, finna en plan att stå på, lyfta sig själv”.⁷⁷ Då och då får han ”vidlyftiga planer på att uträtta något stort” som hämnd på Humla by.⁷⁸ Om det tar tre generationer för ”vanligt folk att assimilera staden”, så hade han själv redan genomfört assimilationen genom att mörda sitt ”gamla jag, som var Humla”.⁷⁹ Därmed inleds det som berättaren kallar ”den stora omsmältningens tid” för Adrian.

Hos socialisterna möter han Jenny igen,⁸⁰ men också Tora som arbetar på fabrik.⁸¹ Han dras med i bildningsarbetet och ansluter sig till en studiecirkel i filosofi, men drar sig ur för att läsa på egen hand.⁸² Under ett möte i klubben ”greps han av raseriet mot allting och förtalade Humla”.⁸³ Bönderna tillhörde historien och ersattes av ”gemensamheten och den socialistiska idén”. Bönderna

---

⁷⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 189.

⁷⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 191.

⁷⁷ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 334.

⁷⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 335.

⁷⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 336.

⁸⁰ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 348.

⁸¹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 355.

⁸² Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 367.

⁸³ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 374.

hade fastnat i en ”individualistisk uppfattning”, menar han och talar för ”en ny livsform” där ”det är naturen som är onaturlig”.⁸⁴

Men Adrian ”ledsnade” på klubben och kände sig inte som socialist eftersom ”myllan från Humla by” fortfarande hängde ”vid hans fötter”.⁸⁵ Han ”var ett slags revolutionär, en revoltman, men han visste inte vad han ville ens”, och han visste ”inte vad han skulle göra av sig själv”.

Han drar sig undan och läser Jack Londons roman *Martin Eden* och Nietzsche.⁸⁶ En intensiv närmast desperat kamp för bildning inleds. Adrian drabbas av frossa och något som väl är psykos. Episoden avslutas med att han, som ”bönderna före honom, alla bönder i hans släkt”, ligger på knä på den regniga Hornsgatan. Han ber, inte som förfäderna till jorden, utan till staden.⁸⁷

Försöken att skaka av sig byn och landet lyckas inte, som berättaren fastslår, eftersom han hade ”bondens blod” i sig. I staden levde han ”i nervernas intima kontakt med sitt ursprung”.⁸⁸ När han får kritik av överordnade på posten reagerar han ”som en gammal svensk bonde”, eftersom det ”rann urgammalt bondeblod i hans ådror”.⁸⁹

En annan bild av landets bönder gav Lo-Johansson i en artikel om Stockholmsutställningen 1930.⁹⁰ Även om ”lantbon” till det yttre kan förefalla ”något *bakom* i staden” var det en felaktig slutsats när det gällde lantbons inre, menade han. Han var egentligen ”en ganska försigkommen och modern människa”. Slutsatsen leder till ett resonemang om relationen mellan stad och land: ”Vi gå mot landets förvandling till stadsterräng, icke direkt till stad, men till *stadslänkande* mark.” Byarnas invånare kommer att ”präglas av stadskaraktären, och ha redan gjort det”: ”De tänka redan *med* staden”. Landsbon är på väg att förvandlas till ”en *stadstänkande* människa”, skrev han 1930 i en helt annan anda än i romanen.

---

⁸⁴ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 375–376.

⁸⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 379.

⁸⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 387–388.

⁸⁷ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 398.

⁸⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 435.

⁸⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 540.

⁹⁰ Ivar Lo-Johansson, ”Lantbon på utställningen”. *Stockholms-Tidningen* 1930–07–13, söndagsbilagan, 1, 10.

Adrian föds på nytt

När Adrian kommer ut från sjukhuset, efter att ha behandlats för den könssjukdom som Marta överfört, reser han till Humla. I samtal med Arne, som längtar till staden, berättar han att ”det var något, som gick under” i honom i staden.⁹¹ ”Det var för främmande alltihop? Det kom så tvärt. Jag gick bara ensam”, menar han.

Efter besöket i Humla framhåller berättaren att Adrian upplever en ”brytningens tid, omvälvningens tid” för Adrian.⁹² Efter ett besök på kaféet Morgonstjärnan beskrivs Adrian som att han ”bränt allt bakom sig, varit begravnen och uppstått igen från de döda”.⁹³ Han hade varit ”lösryckt ur sin miljö, som invandrare”. Han bestämmer sig för att inte ”sentimentalt drömma sig tillbaka” till byn. Han kände sig inte ”längre isolerad, som bonden var det, utan han var själv ett med sin tid, med sin tids tankar, sin tids liv”. Efter denna symboliska död ”insåg han vad han var – en arbetare.”

Adrian förvandlas i takt med att staden förvandlas. Han konstaterar att han tillhörde ”den första generationen”: ”den med rötterna på ett håll och grenarna med löven och förutsättningen på ett annat”.⁹⁴ Han själv var en sådan, liksom Modén. ”Ännu satt landet kvar djupt inne i honom.” Hans tankar var ”landets tankar” och han ”såg i landets bilder”. Samtidigt erkänner han att han älskar staden. Trevande säger han: ”Moder stad”. Han söker upp Modén och vill börja på bygget. Modén är tveksam, men Adrian menar att Modén är ”den enda hela människa” han träffat i staden. ”Jag känner mig som arbetare nu, inte som bonde”, deklarerar Adrian.⁹⁵

Adrian inser att även Modén har kvar sitt förflutna: i hans ”stränga” ansikte ”glimtade ett bondbarns fogliga ögon”.⁹⁶ Modéns ”lantliga tafatthet” hade trängts undan av ”den specialiserade yrkesmannens självmedvetenhet och barskhet”, men den hade ”aldrig kunnat trängas undan alldeles”.⁹⁷ Atmosfären känns fortfarande

---

⁹¹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 575.

⁹² Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 580.

⁹³ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 583.

⁹⁴ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 584.

⁹⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 586.

⁹⁶ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 586–587.

⁹⁷ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 587.

”egendomligt skrämmande” när han börjar på bygget, men han är inte rädd längre. Modén betraktar honom som ”mera en jämlike än förut”.

På bygget inser han att de alla är lika. Alla ”dessa män från provinsen” strävade efter att ”vara stadsbor så mycket som möjligt och ingen av dem ville låtsas om att ha lekt i en blond [?] svensk hage”.⁹⁸ Han upptäcker nu att han inte är den som kom sist. Det var en annan hantlangare som ”skulle ’krympas’” i enlighet med ”urgamla traditioner”.

Det här är en märklig punkt i berättelsen. Den så kallade kamratspsykologin följer ”myrstackens system” och efter det skiftade ”arbetarna solidaritetens lag”, heter det. Solidaritet brukar traditionellt i arbetarrörelsen förknippas med sammanhållning och kamratskap, inte pennalism.

När Adrian återupptar relationen med Tora uppstår missämja på grund av hennes urbanitet och ”frihet”. Hon har själv redan beskrivit sig som ”rännstensunge”.⁹⁹ Från ”mörka djup” kom ”tankar och stämningar från Humla upp i hans medvetna och omedvetna liv.”¹⁰⁰ Han förstår inte helt ”rytmen” i Toras ”kännande”. Då tycker han att han fortfarande älskar Marta: ”djupast inne i sig” bär han ”Martas bild”, ”men det förstod han inte själv”, tillfogar berättaren.¹⁰¹

Relationen med Tora förblir oavslutad och oklar. Hela romanen slutar med att Adrian blivit ”i Moderats ställe” och utsätter en yngre arbetare för ’krympning’. ”Djupt i stoftet måste en människa dras för att fatta gemenskapens idé...”, heter det om kamratspsykologin.¹⁰²

Romanen slutar med att Adrian tar sig upp på taket och ”[f]ull av vanvettig skönhet låg staden under honom”. Han grips av det ”förgiftande vemodet” och reser sig ”plötsligt, tills han stod upprätt. Han stod kvar en stund, med ett bondbarns stillhet, och hörde Kungsgatans sång. Sedan vände han tillbaka ner till bygget.”¹⁰³

---

⁹⁸ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 590.

⁹⁹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 378.

¹⁰⁰ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 592.

¹⁰¹ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 593.

¹⁰² Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 635.

¹⁰³ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 636.

Byn lever kvar i Adrian

Vad är det då som händer med Adrian? Byn och släkten lever kvar i hans känsloliv. Hans reaktioner utgår hela tiden från det. Hans relation med Tora hotas just av detta, även om det inte finns någon slutpunkt i romanen för deras förhållande. Han älskar fortfarande Marta i sitt inre men det förblir hemligt. Han har lärt sig av Modén att man ska skämmas för sitt förflutna och dölja det. Det gäller att låtsas att man är en urban människa. Adrian blir arbetare därför att det inte finns någon väg tillbaka, eftersom jordbruket är på tillbakagång och föräldrarna har sålt gården.

Anna Williams slutsats i hennes i övrigt utmärkta analys av romanen är alldeles för definitiv. Hon skriver att Adrian i romanens slut står ”som en stark människa med fäste i sig själv som stadsbo och arbetare”¹⁰⁴ ”Han har gjort staden till sin”, skriver hon. Adrian är ”noga med att skilja ut sig från sitt förflutna. Han har gått igenom en ömsningsprocess och markerar tydligt sitt avstånd.”

I romanen är detta inte lika absolut: ”Adrian har”, enligt berättaren, ”bejaktat staden men han har också bejaktat sitt förflutna. Så småningom skall han plocka fram den gamla bonden som han rivit ned från väggen i sitt rum och sätta upp den igen”.¹⁰⁵ Berättaren intygar visserligen att Adrian ”dödar sitt gamla jag”, men både i relationen till Tora och scenen när han står och beskådar Kungsgatan och lyssnar till dess sång finns hans bakgrund kvar.

Under varje kris kommer Adrian närmare identiteten som arbetare. Rädslan för kollektivet och fackföreningen avtar. Däremot finns banden till uppväxten i bondesamhället kvar och måste döljas och slipas av i umgänget på arbetsplatsen. Det är ett medvetet spel, som han lärt sig av Modén och andra. Landsbygden får leva på sparlåga och nöja sig med utflykter.

Williams överdriver resultatet av Adrians förvandling: han har ”integrerat sina två verkligheter i en ny identitet”, hävdar hon.¹⁰⁶ Holmgrens slutsats att Adrian utvecklas till ”klassmedveten arbetare” är också en överdrift.¹⁰⁷ Slutpunkten för Adrians utveckling i romanen är att han ersätter Modén och övertar ansvaret för

---

¹⁰⁴ Williams, *Tillträde till den nya tiden*, 42.

¹⁰⁵ Lo-Johansson, *Kungsgatan*, 439.

¹⁰⁶ Williams, *Tillträde till den nya tiden*, 43.

¹⁰⁷ Holmgren, *Ivar Lo-Johansson*, 128.

kamratspsykologin, vilket knappast kan betraktas som något som en ”klassmedveten arbetare” bör ägna sig åt.

Williams drar slutsatsen av Adrians försök att ”skrapa åkerjorden av fötterna”, att han efter många försök ”reser” sig ”till slut som en ny och stark människa med en identitet som arbetare”.¹⁰⁸ Den identiteten är emellertid inte särskilt stark och klyvningen mellan stad och land lever kvar inom honom. Holmgren understryker att Stockholm i romanen inte blir någon ”smältdegel”, och därför assimileras inte Adrian helt och fullt utan lär sig att dölja sin bakgrund i byn och anpassa sig.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ Williams, *Tilträde till den nya tiden*, 30.

¹⁰⁹ Holmgren, *Ivar Lo-Johansson*, 120.